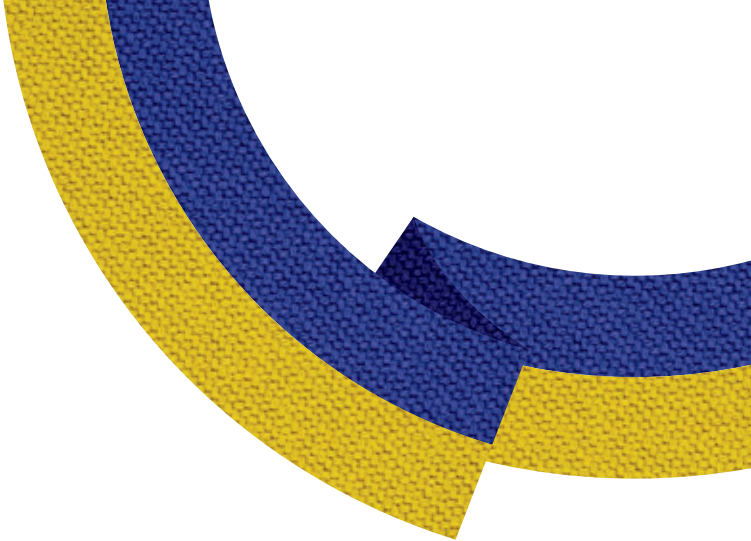

Przysposobienie Wojskowe Kobiet

Zapomniana służba dla Ojczyzny

FUNDACJA
GENERAL ELŻBIETY ZAWACKIEJ
ARCHIWUM I MUZEUM POMORSKIEJ ARMII KRAJOWEJ
ORAZ WOJSKOWEJ SŁUŻBY POLEK

Toruniu 2019

Redakcja i korekta

Anna Mikulska

Natalia Łata

Agnieszka Łuczywek-Warszewska

Autor tekstu

dr Małgorzata Wiśniewska

Adiustacja

Aneta Korzus

Tłumaczenie

Agnieszka Chabros

Opracowanie graficzne

Tomasz Pietrzyk

ISBN

978-83-66208-06-3

Wydawca

Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej.

Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej

oraz Wojskowej Służby Polek

ul. Podmurna 93, 87-100 Toruń

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska

FUNDACJA
GENERAL ELŻBIETY ZAWACKIEJ
WSPÓŁPRACOWNICZYNI WOJSKOwej ARMII KRAJOWEJ
ORAZ WOJSKOWEJ SŁUŻBY POLEK

MUZEUM HISTORII POLSKI

PA
TRIO
TYZM
JUTRA

Projekt dofinansowany
przez Muzeum Historii Polski
z Programu **Patriotyzm Jutra**

Skróty:

AAN – Archiwum Akt Nowych
AK – Armii Krajowej
FGEZ – Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej
KG – Komenda Główna
KSPKdOK – Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju
LOPP – Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej
LP – Legiony Polskie
MSWojsk. – Ministerstwo Spraw Wojskowych
NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe
OLK – Ochotnicza Legia Kobiet
OPKdoOK – Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju
PCK – Polski Czerwony Krzyż
PKdOK – Przysposobienie Kobiet do Obrony Kraju
POW – Polska Organizacja Wojskowa
PPS – Polska Partia Socjalistyczna
PSK – Pomocnicza Służba Kobiet
PSW – Pomocnicza Służba Wojskowa
PSZ – Polskie Siły Zbrojne
PUWFIPW – Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego
pw – przysposobienie wojskowe
PWK – Przysposobienie Wojskowe Kobiet
SZP – Służba Zwycięstwu Polski
VM – Virtuti Militari
WP – Wojsko Polskie
WSK – Wojskowa Służba Kobiet
ZWZ – Związek Walki Zbrojnej

Kobiety przez wiele stuleci nie uczestniczyły w wojnach, co najwyżej zastępowały mężczyzn przy warsztatach pracy, gdy oni walczyli. Sytuacja zmieniała się wraz z powstaniem armii masowych i rozwojem techniki bojowej, zwłaszcza lotnictwa, co sprawiało zacieranie różnic między frontem a zapleczem. Powodowało to, że skutki wojny i bezpośrednie zagrożenie bezpieczeństwa odczuwać zaczęła także ludność oddalona od linii frontu. Brak mężczyzn powoływanych z poboru do służby liniowej wywoływał zapotrzebowanie na ochronę ludności, różne akcje ratownicze i samoobronę, co sprawiło wzrost zainteresowania włączenia kobiet do pomocniczej służby wojskowej oraz do likwidacji skutków uderzeń przeciwnika na zaplecze frontu. Część kobiet widziało także swoją rolę i w służbie liniowej.

Kobiety polskie sprawami obronności zaczęły zajmować się jeszcze przed wybuchem I wojny światowej i odbudową niepodległej Polski. Były one przygotowywane do służby pomocniczej – głównie do wywiadu oraz jako łączniczki, sanitariuszki i do pracy w administracji wojskowej.

Prezentowana wystawa zasługuje na szczególne uznanie i popularyzację wśród społeczeństwa Polski i Europy. Warto wspomnieć, że po zakończeniu wojen o granice i suwerenność Polski oraz demobilizacji Wojska Polskiego, kobiety upominały się o ustawowe prawo do możliwości uczestniczenia w kształtującym się od podstaw systemie obrony kraju. Władze państwowe i wojskowe II Rzeczypospolitej długo odmawiały im takiego prawa. Kobiety tworzyły zatem własne społeczne organizacje i stowarzyszenia kobiece, które samodzielnie, niemal przy symbolicznym wsparciu wojska oraz Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego (PUWFIPW), prowadziły edukację obronną w swoim środowisku. Czyniły to z myślą o nabyciu kwalifikacji pozwalających na wykonywanie pomocniczej służby wojskowej w czasie wojny lub po zarządzonej mobilizacji. Dopiero w kwietniu 1938 r. kobietom w Polsce zagwarantowano ustawowe prawo do odbywania ochotniczej pomocniczej służby wojskowej. W obliczu nieuchronnej groźby wybuchu wojny kobiety włączyły się w postępującą militaryzację wielu struktur społecznych. Utworzyły Pogotowie Społeczne Przysposobienia Wojskowego Kobiet, nastawione na udział członkiń w pomocniczej służbie wojskowej, co obserwować można było na frontach II wojny światowej.

Wystawa *Przysposobienie Wojskowe Kobiet. Zapomniana służba dla Ojczyzny* ukazuje dążenia kobiet do utworzenia organizacji, jej idee, strukturę i działalność. Ekspozycja budzi refleksje i chroni od zapomnienia założycielki i komendantki PWK oraz ich inicjatywy, które z powodzeniem wykorzystywać można w obecnych czasach dla wychowania młodzieży. Kolejne obrazy ukazują codzienną działalność, różne formy doskonalenia kadry, jak i członkiń, szkolenia obozowe, aż po lata II wojny światowej.

Wystawa w sposób niecodzienny opowiada o czasach minionych, przedstawia swoiste wzorce życia społecznego i oświaty pozaszkolnej na rzecz tak potrzebnej inkluzji społecznej osób z różnych środowisk. Postawy kobiet - pewiaczek mogą być wzorem dla wychowania współczesnych Polek - obywaterek - żołnierzy.

A nade wszystko jest wspanią, żywą lekcją historii budzącą dumę i podziw dla naszych kobiet - bohaterek, o których pamięć dbała prof. generał Elżbieta Zawacka.

Geneza i założycielki PWK

Kombatantki I wojny światowej i walk o granice przekonane były o potrzebie udziału odpowiednio przygotowanych kobiet w obronie kraju na wypadku zagrożenia. Postulowały, by udział ten zawczasu zaplanowano i przygotowano kobiety pod względem organizacyjnym i wyszkoleniowym. Miała się tym zajmować Ochotnicza Legia Kobiet (OLK), którą jednak z braku środków finansowych wojska rozwiązano w 1922 roku. Od tegoż roku przygotowanie obronne kobiet zepchnięto na barki organizacji społecznych i paramilitarnych. OLK rozbudziła świadomość narodową żeńskiej części społeczności Polski. Sugerowano, by władze wydały odpowiednie zarządzenia do ich przygotowania obronnego. W wyniku ich braku edukacja obronna kobiet przeszła na teren społeczny.

Zanim doszło do likwidacji OLK, część jej kadry w grudniu 1921 r. wzięła udział w nadzwyczajnym zjeździe w Poznaniu. Zwołała go zastępczyni komendantki OLK Aleksandry Zagórskiej kpt. Elżbieta Wysłouch –Zawadzka. Obrady trwały 2 dni. Aktywnie uczestniczyła w nich por. Maria Wittek, dzięki której we wnioskach końcowych zapisano postulat o utworzeniu przy Oddziale III Sztabu Generalnego Wojska Polskiego komórki do spraw przygotowania kobiet do służby wojskowej. Widząc konieczność doszkolenia kadry, kilka uczestniczek Zjazdu zgłosiło swój akces na półroczny kurs organizowany przez Szkołę Podchorążych Piechoty w Warszawie. Przeszkolenie to przeszły: por. Maria Wittek, ppor. Maria Podhorska oraz ppor. Halina Kowalska – Piwońska.

Wiosną 1922 r. w III Oddziale Sztabu Generalnego WP w Wydziale Przysposobienia Rezerw utworzono Referat Przysposobienia Rezerw Kobiety, którego obsadę stanowiły wymienione absolwentki kursu Szkoły Podchorążych¹. Zadanie główne, jakie otrzymały to organizowanie i prowadzenie wśród stowarzyszeń kobiecych pracy z zakresu przysposobienia wojskowego oraz popularyzowanie jej w społeczeństwie. Zadanie to wymagało dotarcia do szerokich mas społecznych. Dlatego jesienią 1922 r. por. Maria Wittek, z własnej inicjatywy i z poparciem władz wojskowych, została kierowniczką Samodzielnego Referatu Pracy Kobiet przy Zarządzie Głównym Związku Strzeleckiego. Do Związku Harcerstwa Polskiego przydział otrzymała ppor. Maria Podhorska, zaś ppor. Halina Piwońska zajmować się miała terenem akademickim. W październiku 1922 r. z ich inicjatywy utworzono Komitet Społeczny Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju (KSPKdOK), znany też pod nazwami Komitet Rezerw Kobiety oraz Zrzeszenie Stowarzyszeń Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju².

1 E. Zawacka, *Z dziejów ruchu Przysposobienia Wojskowego Kobiet*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 1987, nr 4, s. 574.

2 M. Wiśniewska, *Przygotowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939*, Toruń 2007, s. 22.

Referat Przysposobienia Rezerw Kobietych przy III Oddziale Sztabu Generalnego WP opracował w 1922 r. dla Komitetu „Zasadnicze wytyczne przysposobienia rezerw kobietych”, zatwierdzone w 1923 r. przez Sztab Generalny WP. Wyróżniono dwa zasadnicze działy edukacji obronnej kobiet:

- 1) powszechne przysposobienie kobiet do działań wojennych;
- 2) wyszkolenie organizacyjne, wojskowe oraz wychowanie obywaterek na potrzeby służby pomocniczej dla wojska³.

Dla przygotowania kadry do realizacji zadań z punktu 2 założono w Warszawie pod koniec 1922 r. Klub Starszych Instruktoerek Przysposobienia Wojskowego Kobiet, który 23 marca 1923 r. został zalegalizowany. Funkcjonował on w ramach Komitetu Społecznego Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju.

Działaczki Komitetu świadome, że przyszła wojna będzie prowadzona w wymiarze powszechnym o charakterze totalnym, na co wpływ miał m.in. ogromny rozwój techniki wojskowej, obawiały się zwłaszcza masowego użycia broni biologicznej i chemicznej. Twierdziły, że udział kobiet w przyszłej wojnie będzie niezbędny, bez nich nie można liczyć na zwycięstwo, bowiem brak kobiet „wyeliminowuje z obrony kraju 50 % ludności”⁴.

Powołanie Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFIPW) w 1927 r. spowodowało utworzenie **20 marca 1928 r. Organizacji Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju (OPKdoOK)**. Ten ważny fakt był uwieńczeniem starań o uzyskanie prawa do pełnienia pomocniczej służby wojskowej przez kobiety.

Najwyższy stopień – instruktorki mogła otrzymać członkini po minimum 8 latach pracy w organizacji z ogólną oceną wybitną, po 2 latach w stopniu podinspektorki na stanowisku komendantki okręgu i dwukrotnym samodzielnym prowadzeniu obozu letniego.

W roku 1939 Organizacja PWK posiadała 130 instruktorek, w tym:

- 1/ młodsze przewodniczki – 55;
- 2/ przewodniczki – 31 (m.in.: Elżbieta Zawacka);
- 3/ starsze przewodniczki – 25;
- 4/ podinspektorki – 8;
- 5/ inspektorki – 10;
- 6/ inspektorka PWK – 1 (Maria Wittek)⁵.

3 E. Zawacka, *Czekając na rozkaz*, Lublin 1992, s. 23

4 W. Szaynokowa, *Założenia ideowe przysposobienia kobiet do obrony kraju, [w:] Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju. Materiały pomocnicze do prowadzenia kursów informacyjno – organizacyjnych*, Warszawa 1938, s. 13.

5 M. Wiśniewska, *Przygotowanie*, op. cit. s. 100.

The origin and founders of the Female Military Training (PWK)

Female combatants of World War I and participants of the battles for the Polish borders were convinced that properly trained women should participate in defending the country in the event of an emergency. The Volunteer Legion of Women (OLK) was to be responsible for this, but due to the lack of funds the army was dissolved in 1922. From that year on, the military preparation of women became the responsibility of social and paramilitary organizations. Before the liquidation of the Volunteer Legion of Women (OLK), some of its staff took part in the extraordinary congress in Poznań in December 1921. Lieutenant Maria Wittek actively participated in it, thanks to which the final conclusions included a postulate to create a unit at the Third Department of the General Staff of the Polish Army that would be responsible for the preparation of women for military service; in the spring of 1922 it was called the Department for the Preparation of Women's Military Reserves.

The main task of the Department was to organize and conduct work in the field of military training among women's associations and to popularize it in society. In October 1922, upon the initiative of women, the Social Committee for the Preparation of Women for National Defense (KSPKdOK) was set up.

As a result of the persistent work of women in the organization, in 1927 the state authorities established the State Office for Physical Education and Military Training (PUWFIPW), which resulted in the creation of the Organization for the Preparation of Women for National Defense (OPKdoOK). Until September 1939, one hundred thirty instructors were active in the organization of the PWK, including Maria Wittek bearing the highest degree of the PWK inspector, and Elżbieta Zawacka with the degree of a guide.

NA PODSTAWIE
UCHWAŁY
II ZJAZDU LEGJONISTÓW
I
WNIOSKU
KOMISJI KWALIFIKACYJNEJ
nadaje

Obywatelce

Janinie Żyźniewskiej

z Ligi Kobiet

KRZYŻ LEGJONOWY

[Handwritten signature]

Za Komisję Warszawa
Kwalifikacyjną dn. 1.VIII 1927.

[Handwritten signature]

Nr. 5223.

▲ Maria Wittek, lata 1918-1921

◀ Krzyż Legionowy wraz z legitymacją

▼ Przed szafasem, od prawej:

H. Wasilewska, Z. Moczulska, M. Wittek i W. Gertz, Garczyn 1928

Idee i struktura organizacji

Władze naczelne Stowarzyszenia stanowiły: Walny Zjazd Delegatek, Zarząd Naczelny, Komisja Rewizyjna i Sąd Honorowy. Prace Zarządu Naczelnego prowadzone były w wydziałach i sekcjach. Struktura organizacyjna ulegała częstym zmianom, podobnie jak obsada stanowisk kierowniczych. Na niższych szczeblach hierarchicznych funkcjonowało 11 Komend Okręgów zlokalizowanych przy Dowództwach Okręgów Korpusów i Korpusie Ochrony Pogranicza oraz 4 Komendy Rejonowe – morską, wschodnią i wileńską.

Od początku lat trzydziestych zaczęto tworzyć Komendy Powiatowe w powiatach o rosnącej liczbie członkiń i rozległej pracy pwk. Najniższym szczeblem struktury terytorialnej były Koła Lokalne skupiające wszystkie oddziały i sekcje danej miejscowości. Coraz popularniejsze stawały się także Hufce Szkolne zapoczątkowane w 1925 r. w okresie działalności KSPKdOK, w których pracę wychowawczą i wychowawczą prowadzono według wojskowych form i metod. Na wzór hufców szkolnych zakładano Hufce akademickie. Od 1933 r. zaczęto tworzyć też „Drużyny Pracy Społecznej” skupiając w nich wyszkolone absolwentki przysposobienia fachowego i wojskowego⁶.

W obliczu zbliżającego się zagrożenia wojennego 27 marca 1939 r. utworzono Pogotowie Społeczne PWK do realizowania zadań o priorytetowym znaczeniu dla całej Organizacji, wspierania wojska i pomocy ludności cywilnej w likwidacji skutków wojny⁷. Pogotowie Społeczne PWK skupiło około 716 tysięcy kobiet zgrupowanych w 57 stowarzyszeniach.

6 L. Wyszczelski, *Edukacja obronna społeczeństwa polskiego w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Zeszyty Naukowe AON*, nr 3 1999r., s. 168

7 E. Zawacka, *Czekając*, op. cit., s. 43.

Ideas and structure of the organization

The supreme authorities of the Association were: the General Assembly of Delegates, the General Board, the Audit Committee and the Honorary Court. The work of the General Board was conducted in departments and sections. The organizational structure was subject to frequent changes, as was the manning of managerial positions. At lower hierarchical levels, there were 11 District Headquarters located at the Command of Corps Districts and the Border Protection Corps along with 4 District Headquarters – the maritime, eastern and Vilnius headquarters.

From the beginning of the 1930s, the County Headquarters began to be created in counties with an increasing number of members and extensive scope of work. The lowest levels of the territorial structure were Local Circles gathering all departments and sections of a given city. School Troops [Hufce Szkolne], initiated in 1925 during the period of KSPKdOK, where training and educational work was conducted according to military forms and methods, also became increasingly popular. Academic Troops were founded following the model of the School Troops. From 1933, „Social Work Teams” began to be formed, bringing together trained graduates of the professional and military training⁶.

In the face of the impending war threat, on 27 March 1939, the PWK Social Emergency Service was created to carry out priority tasks for the entire Organization, to support the army and help civilians to eliminate the effects of war⁷. The PWK Social Emergency Service brought together about 716,000 women grouped in 57 associations.

6 L. Wyszczelski, *Edukacja obronna społeczeństwa polskiego w II Rzeczypospolitej*, [in:] *Zeszyty Naukowe AON*, nr 3 1999r., p. 168

7 E. Zawacka, *Czekając*, op. cit., p. 43.

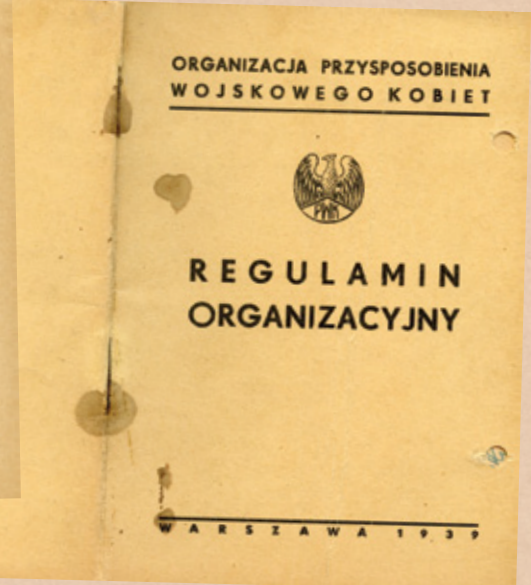
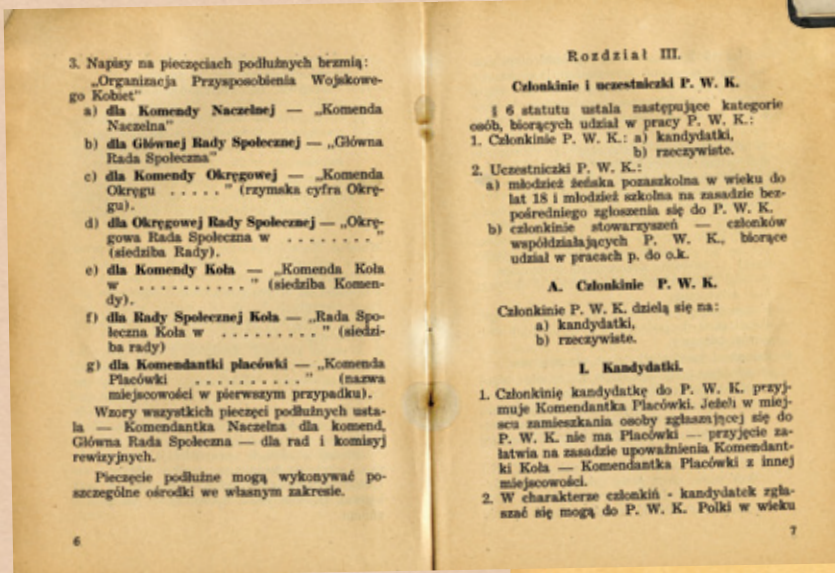

▲ Poświęcenie sztandaru koła lokalnego w Katowicach.
Komendantka Stefania Frołowiczowa stoi pierwsza z lewej, lata 30 XX w.

Legitymacja służbowa Marii Wittek, 1930 ►

Regulamin organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet, Warszawa 1939 ▼

Członkiem organizacji mogła być każda pełnoletnia Polka zgadzająca się z jej ideologią. Kandydatki musiały być w wieku 15 – 18 lat. Przyjmowane były do organizacji tylko za zgodą rodziców oraz szkoły.

Duże zróżnicowanie środowiskowe, wiekowe, intelektualne powodowało konieczność dostosowywania form, metod i programów pracy do potrzeb i możliwości Pewiaczek.

Dla problematyki wychowania obywatelskiego i ideowego konieczne były symbole, jednolite dla wszystkich, niezależnie od wieku i środowiska. Dawały one poczucie jedności i możliwość identyfikowania się z ideami organizacji. Dziewczęta zapoznawały się z nimi od początku przystąpienia do organizacji, a dla najmłodszych (do lat 14) tworzone zespoły przygotowawcze tzw. Hufczyki. Uczono szacunku dla symboli państwowych i organizacyjnych.

Pierwszy sztandar poświęcono 12 maja 1929 roku. Na tą okoliczność H. Wójcikiewiczówna ułożyła wiersz pt. *Komendantce* (Marii Wittek)⁸.

Oryginalny sztandar organizacji złożony został w Częstochowie na Jasnej Górze, gdzie przechowywany jest w Skarbcu.

8 Jednodniówka „Dla Przyszłości” 1938, s. 17.

Symbols

Any adult Polish woman who agreed with the ideology could become a member of the organization. The candidates had to be between 15 and 18 years old. They were admitted into the organization only upon the consent of the parents and the school.

A large diversity in social, age and intellectual terms made it necessary to adapt work forms, methods and programs to the needs and capabilities of members of the PWK.

Symbols were necessary for the issues of civic and ideological education; they had to be uniform for everybody, regardless of age and environment. They gave a sense of unity and created the opportunity to identify oneself with the ideas of the Organization. The girls became acquainted with them from the beginning of their belonging to the Organization. Preparatory teams – the so called Small Troops [Hufczyki] were set up for the youngest members (up to 14 years of age). Respect for the state and organizational symbols was taught there.

The first banner was consecrated on 12 May 1929. In this circumstance H. Wójcikiewiczówna composed a poem entitled *To the Commandant* (Maria Wittek) [Komendantce]⁸.

The original banner was deposited in Częstochowa in Jasna Góra, where it is stored in the Treasury.

Makieta przedstawiająca znaczek PWK, ►
wykonana z szyszek przez członkinie Przysposobienia Wojskowego Kobiet, Istebna 1931

8 Jednodniówka „Dla Przyszłości” 1938, p. 17.

Umundurowanie

Członkinie oraz instruktorki obowiązywał odpowiedni strój oraz odznaki funkcyjne. Jako strój obowiązywał:

- mundur służbowy, noszony podczas wystąpień publicznych i codziennych zajęć;
- mundur ćwiczebny, zakładany na obozach i ćwiczeniach w terenie;
- strój gimnastyczny na zajęciach wf;
- strój cywilny.

Mundur służbowy do codziennych zajęć składał się z bluzy w kolorze khaki z naszywkami oznaczającymi rodzaj służby wyszkolenia oraz odznaki stopni i spódnicy (lub zamiennie spodni za kolano) w kolorze granatowym. Mundur podczas wystąpień publicznych to bluzka z granatowym krawatem i żakiet tzw. frencz z patkami oznaczającymi stopnie wyszkolenia.

Umundurowanie uzupełniał pas z metalową klamrą z oznaką organizacji i nakrycie głowy w trzech odmianach: kapelusz khaki, granatowy sukienny beret lub furażerka khaki o wojskowym kroju.

Zalecano też dobrać obuwie do munduru na niskim lub średnim obcasie w kolorze czarnym ewentualnie brązowym.

Strój gimnastyczny, czy mundur ćwiczebny składał się z koszulki białej bawełnianej lub granatowej flanelowej i krótkich czarnych spodenek lub długich flanelowych spodni w kolorze granatowym.

Dodatkowo członkinie posiadać mogły płaszcz gabardinowy koloru khaki z przypinaną ciepłą podszewką o długości zgodnej z długością spódnicy.

Uniforms

Members and instructors were required to wear appropriate attire and functional badges. Obligatory outfit included:

- a service uniform, worn during public appearances and daily activities;
- a training uniform, worn at camps and field exercises;
- a gymnastic outfit worn during Physical Education classes;
- a civilian outfit.

The service uniform for daily activities consisted of a khaki sweatshirt with patches indicating the type of training service and signs of degrees along with a skirt (or interchangeably trousers of below-knee length) in navy blue. The uniform during public appearances was a blouse with a navy blue tie and a jacket, the so called french, with flaps bearing the training levels.

The uniform was complemented by a belt with a metal buckle bearing a sign of the organization and a headgear in three varieties: a khaki hat, a navy blue beret or a khaki garrison cap.

It was also recommended that women choose footwear for a uniform with low or medium heels in black or brown.

The gym outfit or training uniform consisted of a white cotton or navy blue flannel shirt and short black shorts or long navy blue flannel pants.

In addition, members could have a khaki gabardine coat with a warm lining that could be attached to it and the length of which was to be adjusted to the length of the skirt.

DLA PRZYSZŁOŚCI 15

MUNDUR

uczestniczki jednostki P. W. K.

(w/g instrukcji Komendy Naczelnej, zatwierdzonej rozkazem L. 80 z dnia 1.XI.1935)

Opis munduru P. W. K. (rozmiar 96 cm. obwód górny).

Ilość materiału — 1.30 cm. — przy szerokości 1.50 cm.

Gatunek materiału — drelich wyrobu gabszowskiego.

Długość bluzy taka, aby dół poły nie dosięgał płaszczyzny siedzenia o 2 cm.

Przed: Zapięcie na 3 guziki, przy kołnierzu zapięcie na haczyk.

Kołnierz z podwójnego materiału bluzy, stojąco wykładany, dół kołnierza z sznura. Przy zapięciu kołnierza dołek sznura musi być widoczny. Kołnierz należy podłożyć od wewnątrz białą materję, wykładającą z nad kołnierza na 3 mm.

Na rękach kołnierza naszyty trójkąt równoramienny z ciemno-brązowego nieświeżącego materiału. Długość ramiń trójkąta 6 cm x 6 cm x 5 cm.

Na ramiączkach naszyte z ciemno-brązowego materiału, ścięte u góry w kształt dołka. Zapięcie do brzoś kołnierza i zapięcie na mały guzik.

Kieszenie gładkie z kontrastową, kieszenie dolne przycięte (wewnętrzne z obcego materiału). Kłapki kieszeni górnych i dolnych przycięte zapięte na guzik.

Mankiet — zapięcie dwustronne (wewnętrzne 1 1/2 cm., od brzoś, zewnętrzne 4 cm.).

Pałki wykończone 4 cm. x 7 cm. + 2 cm. rąb przyszyty nad mankietem. U dołu przyszyte o 1 cm. od brzoś dołu mankieta i 4 cm. od środka guzika.

Płacy. Karczerek odcięty z sznura u dołu, dolna część płacy wcięta na środku. Przy karczku płacy gładkie, w pasie ściągające na gumę.

- ▲ Meldunek czterech instruktorek, druga z prawej H. Wiślińska, Garczyn 1939
- ▲ Miesięcznik Dla Przyszłości, nr 4 (kwiecień) 1936
- ▼ Patka młodszej aspirantki PWK

Działalność organizacji

Działalność Organizacji, w tym wychowanie obronne kobiet prowadzono przede wszystkim w dwóch formach, a mianowicie:

- 1/ w zespołach pwk podczas roku szkolnego na cotygodniowych zbiórkach oraz w formie pracy świetlicowej, na wycieczkach, uroczystościach i zabawach;
- 2/ podczas obozów letnich oraz kursów.

Starano się, by wychowanie obronne objęło całkowite kształtowanie jednostki i to zarówno ich sił fizycznych jak i psychicznych, dlatego też program obejmował 3 działy:

- wychowanie fizyczne (gimnastyka, gra, sporty);
- przysposobienie ogólne (powinności obywatela, wiadomości o organizacji wojska własnego oraz wojsk państw ościennych, wiadomości o życiu wewnętrznym wojska, ćwiczenia ze służby polowej: obozownictwo, terenoznawstwo i łączność, strzelectwo, obronę przeciwgazową, higienę i ratownictwo);
- przysposobienie specjalistyczne (służba łączności, służba gospodarcza – rachunkowa, żywnościowa, mundurowa, administracyjno-kancelaryjna i spółdzielczość, służba sanitarna, służba oświatowa).

Działalność ta realizowana była w trzech wzajemnie przenikających się płaszczyznach:

- działalność wychowawczo – szkoleniowa prowadzona w jednostkach pwk, na kursach specjalistycznych i instruktorskich oraz praca komend wszystkich szczebli.
- działalność zarządów oraz komend w szerzeniu idei pwk, w tym działalność propagandowa i wydawnicza (m.in. miesięcznik „Dla Przyszłości”), uczestniczenie oraz organizowanie zjazdów i konferencji.
- nieustanne zabiegi o uzyskanie skutecznych podstaw prawnych do realizacji zadań z dziedziny wychowania obronnego kobiet.

Decyzja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1 grudnia 1925 r. pozwoliła na prowadzenie przysposobienia wojskowego kobiet w szkołach średnich, zawodowych, gimnazjach, seminariach oraz w wyższych uczelniach poprzez zakładanie hufców szkolnych. Pierwsze hufce szkolne powstały w Warszawie.

9 M. Wiśniewska, *Przygotowanie obronne kobiet w latach 1921-1939*, Toruń 2007, s. 24.

10 E. Zawacka, *Czekając na rozkaz*, Lublin 1992, s. 31.

The activity of the organization

The activities of the Organization, including women's defense education, were conducted primarily in two forms, namely:

1 / in PWK teams during the school year at weekly reunions and in the form of club work, trips, celebrations and games;

2 / during summer camps and courses.

Efforts were made that defensive education embraced the total formation of the individual, including both their physical and mental strength. Therefore, the program of the training consisted of three parts:

- physical education;
- general training;
- specialized training

Upon the decision of the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment of 1 December 1925 military training of women was permitted to take place in high schools, vocational schools, junior high schools, seminars and universities. It was to be carried out by establishing school troops. The first school troops were created in Warsaw.

►
Karta rejestracyjna dla ochotniczek PWK
Piosenka poświęcona Komendantce Naczelnej Marii Wittek
Dla Przyszłości- miesięcznik organizacji PWK
Sztandar PWK przechowywany w klasztorze na Jasnej Górze

Okręg _____ dnia 1933 r.

Powiat _____

Miejscowość _____

Indywidualna Karta Rejestracyjna

1. Nazwisko i imię _____
2. Adres (zamieszkał, koresp., telefon) _____
3. Data urodz. _____ 4. Wyznanie _____ 5. Narodowość _____
6. Stan cywilny _____ 7. Zawód męski _____ 8. Ilość dzieci do lat 17-letni _____
9. Czy ma na swojej opiece rodziców, dzieci _____
Czy jest jedyną żywicielką rodziny. _____
10. Wykształcenie _____
11. Znajomość języków obcych w słowie i piśmie (rosyjski, niemiecki, czeski, litewski, francuski, angielski, włoski). _____
12. Zawód _____ 1. Czy pracowała _____
w swoim zawodzie, w jakiej instytucji i jak długo? _____
14. Co robi obecnie?
a) praca zarobkowa (gdzie, w jakim charakterze, z jakim wynagrodzeniem). _____
b) praca domowa (zawodowa, — jaka?, gospodyni domu _____)
c) studjuje (co i gdzie?). _____

UWAGI: W pktcie 11 — język posiadany podkreślić.
" 15 — jeżeli ma wyksz. instr. — nie potrzebuje wypełniać rubr. a)
" 16 — należy wymienić wszystkie posiadane umiejętności przydatne do służb
pomocniczych w wojsku, oraz stopień tych umiejętności,
" 17 — podkreślić działabrany.

„Komendantce”

Na polanie dogasa ognisko
Cicho w locie srebrzyste mkną skry
Księżyc zaszedł, poranek już blisko
A ty śniesz tęczowe sny

Wśród zygzaków złocistych płomieni
Co tak jasno dziś złocą twą twarz
Jawia ci się twe twórcze marzenia
Komendantko - wodzu nasz

Nikt ci nie dał złocistych odznaczeń
Taki szary i skromny masz strój
Lecz bez oznak, bez szlif i odznaczeń
Tys nam wodzem na życia bój

Będą kiedyś te iskry zakłete
Co tak jasno dziś złocą twą twarz
Opowiadać o tobie legendę
Komendantcie - wodzu nasz

Szkolenia i kursy

Odrębne i dokładne szkolenia prowadzono w każdym z poszczególnych działów pracy przysposobienia kobiet do obrony kraju (kursy specjalistyczne). Za najważniejsze uznano:

- 1) wychowanie obywatelskie (kursy świetlicowe);
- 2) wychowanie fizyczne i sporty specjalne;
- 3) strzelectwo i łucznictwo we współpracy ze Związkiem Strzeleckim;
- 4) łączność w porozumieniu z władzami wojskowymi i p.w. Pocztowym;
- 5) kursy sanitarne w porozumieniu z Polskim Czerwonym Krzyżem i Związkiem Ochotniczych Straży Pożarnych;
- 6) przysposobienie wojskowo-administracyjne we współpracy ze Służbą Obywatelską;
- 7) obrona przeciwigazowa i przeciwlotnicza we współpracy z LOPP i PCK;
- 8) przysposobienie zawodowe (np. rolnicze).

Programy szkolenia kadry instruktorek oparte były na programie wyszkolenia ogólnowojskowego i specjalistycznego. Jeżeli kurs odbywał się w okresie zimowym, kandydatki musiały posiadać wyszkolenie w służbie polowej, odbyte na obozie i potwierdzone w książeczce służbowej. W prowadzeniu pracy unikano wykładów, stosując zamiennie dyskusje i zajęcia praktyczne.

Ramowy program szkoleń zawierał: wychowanie fizyczne, wychowanie obywatelskie, naukę służby, higienę i ratownictwo, obronę przeciwigazową i przeciwlotniczą, strzelectwo, łucznictwo, służbę polową, administrację, organizację pracy przysposobienia wojskowego kobiet, naukę własną.

Najniższym z kursów instruktorskich był kurs instruktorski III-go stopnia. Uprawniał on do prowadzenia hufca szkolnego i oddziału pozaszkolnego, przy czym należało go uzupełnić obowiązkową roczną praktyką i pełnić funkcję na miesięcznym obozie. Na wyższe stopnie kursów kierowała Komendantka Naczelna".

11 E. Zawacka, *Czekając*, op. cit., s. 227

Training and courses

Separate and thorough training was conducted in each of the individual departments of the work of preparing women to defend the country (specialized courses). The most important were:

- 1) civic education (club courses)
- 2) physical education and special sports;
- 3) shooting and archery in cooperation with the Shooting Association;
- 4) communication in cooperation with the military authorities and the Post;
- 5) sanitary courses in cooperation with the Polish Red Cross and the Association of Volunteer Fire Brigades;
- 6) military-administrative training in cooperation with the Civil Service;
- 7) anti-gas and anti-aircraft defense in cooperation with the Air and Chemical Defense League [LOPP] and the Polish Red Cross [PCK]
- 8) professional training (e.g. farming)

The training programs for instructors were based on a general military and specialist training program. If the course took place in the winter, the candidates had to have training in the field service, completed at the camp and confirmed in the service. Classes were conducted using interchangeably discussions and practical techniques, while lectures were avoided.

▲ Członkinie PWK podczas ćwiczeń sanitarnych, 1939
Ćwiczenia z maskami na pokazach Tygodnia PWK, 1939

◀ Legitymacja szkolenia ogólnego II stopnia PWK
Legitymacja wyszkoleniowa Heleny Mnichówny, 1936r.

Letnie obozy szkoleniowe dostarczyły wielu doświadczeń w prowadzeniu akcji PWK. Okazało się, że tego typu forma szkolenia daje o wiele więcej efektów niż prowadzenie zajęć o charakterze miejscowym. Stały pobyt w zorganizowanej i zdyscyplinowanej grupie wpływał na jej integrację organizacyjną oraz pozwalał na prowadzenie zajęć praktycznych pod okiem doświadczonych instruktorek. Najwięcej uwagi na obozach poświęcono wychowaniu fizycznemu bowiem stan sprawności fizycznej. Letni obóz szkoleniowy pozwalał usunąć braki oraz nadrobić zaległości w tężyznie fizycznej poprzez różne formy ruchu: gry zespołowe, pływanie, gimnastyka, itp. Sport i liczne ćwiczenia terenowe wyrabiały inicjatywę, spostrzegawczość i odporność na trudności. Prowadzono także zajęcia o charakterze świetlicowym i ogniska obozowe, które uprzyjemniały pobyt integrując grupę.

Kandydatki na obozy miały legitymować się dobrym stanem zdrowia - bez chorób zakaźnych, potwierdzonym zaświadczeniem lekarskim.

Na obóz należało przywieźć ze sobą pełny ekwipunek, na który składały się najczęściej: bielizna, przybory do jedzenia, pościel, przybory do mycia i higieny osobistej, obuwie do ćwiczeń, przybory do szycia, plecak, koc, zeszyty, ołówki, linijkę i wiele innych rzeczy w zależności od rodzaju obozu.

W sezonie zimowym największą popularnością cieszyły się obozy narciarskie, które realizowały program kursu narciarskiego. Ciekawostką stanowiły kursy wyrobu nart sposobem domowym, zaliczane do kursów zawodowych, dających możliwość pracy i utrzymania ze sprzedaży nart.

Od 1927 r. prace na obozach pwk zawierających elementy przysposobienia wojskowego, jak całą działalność przysposobienia wojskowego kobiet, nadzorował i koordynował PUWFIPW. W 1929 r. ukazała się Instrukcja o obozach letnich PW kobiet., która prawnie sankcjonowała tę formę edukacji obronnej kobiet, lecz traktowanej jako przygotowanie ich wyłącznie do pomocniczej służby wojskowej¹².

Od 1933 roku zaczęto tworzyć „Drużyny Pracy Społecznej” skupiając w nich wyszkolone absolwentki przysposobienia fachowego i wojskowego¹³. Ich członkinie przekazywały swoją wiedzę innym, jednocześnie doskonaląc swoje umiejętności.

¹² M. Wiśniewska, *Przygotowanie obronne kobiet w latach 1921-1939*, Toruń 2007, s. 24.

¹³ L. Wyszczelski, *Edukacja obronna społeczeństwa polskiego w II Rzeczypospolitej*, /w:/ Zeszyty Naukowe AON, nr 3 1999r., s. 168

Dla kobiet dorosłych z wyższym lub średnim wykształceniem organizowano kursy samoobrony i przygotowania do działalności społecznej. Deklarowały one bezinteresowne przepracowanie określonej liczby godzin tytułem spłaty zobowiązania wobec państwa i społeczeństwa za okres własnego wykształcenia w hufcach¹⁴.

Była to szczególna grupa kobiet, bowiem działania ich oprócz pogłębiania własnej wiedzy i doskonalenia swoich umiejętności, polegały na ciągłej i bezinteresownej pracy społecznej na rzecz organizacji i społeczeństwa.

Kobiety uczestniczyły w pracy w terenie poprzez wycieczki lub obozy wędrowne, podczas których dzieliły się ze społeczeństwem swoją wiedzą i umiejętnościami:

- urządzały żeńskie i męskie świetlice wiejskie;
- organizowały sekcje teatralne i wystawiały inscenizacje;
- organizowały ogniska;
- przeprowadzały zbiórki uliczne na cele społeczne;
- organizowały pomoc w razie klęsk żywiołowych;
- zwalczały analfabetyzm i pomagały dzieciom w nauce;
- wykonywały zabawki dla dzieci;
- uczestniczyły w społecznej budowie dróg;
- szerzyły wiedzę w zakresie higieny i ratownictwa;
- prowadziły pogadanki na rzecz obrony przeciwgazowej;
- pomagały w pracach polowych, itp.

14 „Dla Przyszłości” nr 3-4 1938r., s. 16

PWK training camps

Summer training camps provided a great deal of experience in running PWK actions. It turned out that this type of training was much more effective than conducting on-site training sessions. A permanent stay in an organized and disciplined group influenced its members' organizational integration and allowed to conduct practical classes under the guidance of experienced instructors. The summer training camp allowed to remove deficiencies and catch up in fitness through various forms of movement: team games, swimming, gymnastics, etc. Sport and numerous field exercises developed initiative, perceptiveness and resistance to difficulties. There were also club activities and campfires, which made the stay more pleasant by integrating the group.

In the winter season, ski camps that implemented the ski course program were the most popular. What was particularly popular were courses of manufacturing home-made skis, which were classified as professional courses. They gave the opportunity to work and earn from selling skis.

From 1927, work on PWK camps containing elements of military training was supervised and coordinated by the State Office for Physical Education and Military Training [PUWFIPW].

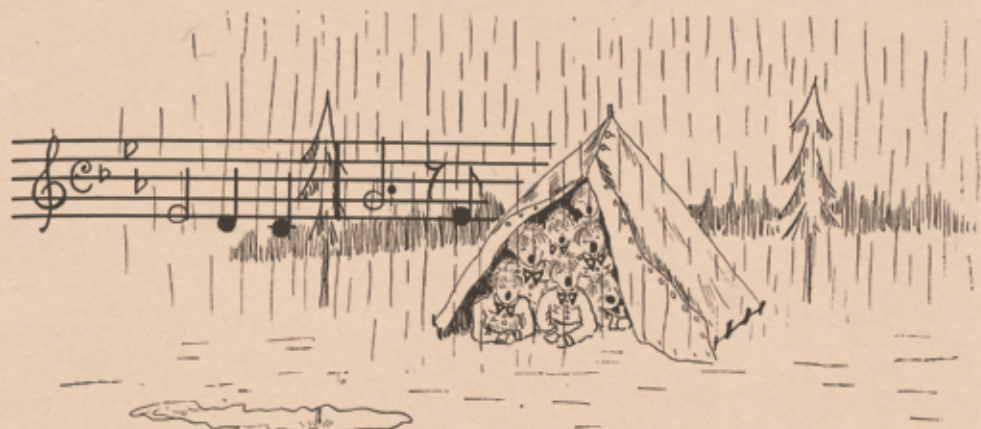
In 1933 „Social Work Teams” began to be formed, bringing together trained professional and military graduates. Their members participated in field work through trips or traveling camps, during which they shared their knowledge with others, while improving their skills.

▲ Pewiaczki w strojach gimnastycznych, Koszewniki 1930

▲ Zawody wioślarskie na jeziorze Garczyńskim, 1929

▼ Msza Święta na obozie PWK z udziałem gości, Garczyn lata 30 XX w.

▲ Kartka z kalendarza PWK na rok 1938 , autorstwa Z. Grzegorzewskiej

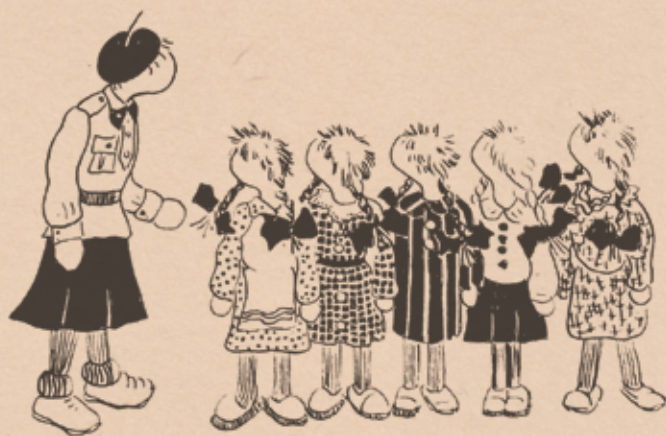

▲ Rumunki na obozie w Garczynie. Druga z lewej inspektorka W. Stokowska, 1938

▲ Kurs narciarski, Istebna lata 30 XX w.

Rzeczą jest wcale nie łatwą
Związną zabawiać się działwą,
Gdy po godzinnym bieganu
Gier zapas- na wyczerpaniu.

Lecz Hanka znalazła radę:
Zebrata dzieci gromadę
I z satysfakcją moralną
Prowadzi- mujstrę formalną.

▲ Rysunek Z. Grzegorzewskiej- Pewniaczka z drużyny pracy społecznej PWK

▼ Ognisko na obozie letnim, Garczyn 1931r.

Ważne wydarzenia

Kobiety brały udział we wszystkich świętach państwowych i wojskowych, a także patriotyczno-religijnych. Udział w niektórych uroczystościach był obowiązkowy lub istniał obowiązek wystawienia delegatów ze sztandarami.

Szczególną manifestacją prężności organizacyjnej oraz ideowego zaangażowania był cykl uroczystości związanych ze śmiercią Marszałka Józefa Piłsudskiego. Wszystkie sztandary OPKdoOK, (w tym organizacji terenowych) brały udział w uroczystościach żałobnych związanych z pogrzebem serca Józefa Piłsudskiego w dniu 12 V 1936 roku.

W niektórych uroczystościach i wydarzeniach brały udział małżonki najważniejszych osobistości w Polsce m.in.: Prezydentowa Mościcka czy Aleksandra Piłsudska dając przykład dla kobiet, że należy włączyć się w akcję pwk. Obok oficjalnych uroczystości państwowych i wojskowych zalecano uczestnictwo członkiń w popularnych świętach sportu. Traktowano je jako okazję do zaprezentowania tężyzny fizycznej, udziału w zawodach sportowych, czy strzeleckich, ale też jako popularyzowanie problematyki proobronnej, np. Związek Strzelecki w organizował doroczne powiatowe święta strzeleckie.

Kolejne wydarzenia to udział w defiladach, organizowanie akademii i ognisk okolicznościowych. Imprezy te służyły propagowaniu edukacji obronnej i osiągnięć własnych organizacji i stowarzyszeń. Traktowane one były przede wszystkim jako służące kształtowaniu postaw obywatelskich.

Masowy był udział członkiń w uroczystościach związanych ze Świętem Niepodległości, uroczystościach żałobnych ku czci poległych oraz porządkowanie grobów i składanie wieńców na Święto Zmarłych, Dzień Zaduszny oraz w rocznice powstań narodowych.

Oddziały terenowe organizowały uroczystości poświęcenia własnych sztandarów i rocznic ich poświęcenia.

Important events in the life of the organization

Women took part in all state and military, as well as patriotic and religious festivals. Participation in some celebrations was compulsory or there was an obligation to send delegates with banners.

A special manifestation of organizational resilience and ideological commitment was a series of ceremonies related to the death of Marshal Józef Piłsudski. All banners of the Organization for the Preparation of Women for National Defense (OPKdoOK) took part in the funeral ceremonies related to the funeral of Józef Piłsudski's heart on 12 May 1936.

Some celebrations and events were attended by the spouses of the most important personalities in Poland, including: President Mościcki's wife or Aleksandra Piłsudska, who set an example for women that they should also join the PWK actions.

Further events include the participation in parades, the organization of official reunions and occasional bonfires. These events served to promote defense education and the achievements of individual organizations and associations. They were treated primarily as the means to shape civic attitudes.

▲ Defilada PWK ulicami Krakowa, na czele pochodu St. Frołowiczowa, 18.V.1935

▲ Walny Zjazd PWK w Warszawie. Hołd Marszałkowi, Belweder 1938. Wieniec niosą od lewej: S. Frołowiczowa, M. Wittek, S. Kudelska
 ▼ Prezydent Ignacy Mościcki na obozie w Istebnej, 1931

Pewiaczki na frontach II wojny światowej

Od połowy lat trzydziestych narastało zagrożenie wojenne w Europie. W Polsce dostrzegano konieczność zintensyfikowania przygotowania społeczeństwa na wypadek wojny. Władze państwowe i wojskowe widziały konieczność przygotowania rezerw osobowych, ale i podniesienie edukacji obronnej kobiet. Miały one aktywnie wspierać system obronny państwa. Z braku środków w budżecie państwa, 25 listopada 1938 r. PUWFiPW zarządził utworzenie w całym kraju stanowisk komendantek powiatowych, które zajmować się miały koordynowaniem prac wf i pw. W związku z tym, ale i z wytycznymi MSW z dnia 27 kwietnia 1938 r. OPKdoOK rozpoczął przygotowania do zreformowania organizacji¹⁵.

Dnia **11 lutego 1939 r.** Rada Ministrów RP zatwierdziła statut stowarzyszenia o nazwie **Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet**, uznając ją za Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności¹⁶. PWK powierzono prace nad przysposobieniem wojskowym, szkoleniem instruktorek oraz ich ewidencję dla władz wojskowych. W kwietniu 1939 r. w Komendzie Naczelnej PWK powołano Wydział Pogotowia Społecznego z Heleną Sakowiczówną na czele i utworzono 5 sekcji: Sekcja Pomocy Wojsku; Sekcja Pomocy Ludności; Sekcja Domu i Dziecka; Sekcja Gospodarcza; Sekcja Zdrowia¹⁷.

Pewiaczki przeszkolone były do pomocniczej służby wojskowej w niżej wymienionych działach i dotyczyły sił lądowych, powietrznych i morskich:

- Obrona przeciwlotnicza i przeciwgazowa;
- Służba wartownicza;
- Łączność;
- Służba przeciwpożarowa;
- Wojskowa służba zdrowia;
- Transport;
- Służba biurowa;
- Inne, potrzebne dla celów obrony państwa¹⁸.

W czasie II wojny widać było zaangażowanie kobiet w wymienionych dziedzinach i na wszystkich frontach. Członkinie PWK dały wyraz swej patriotycznej postawie we wrześniu 1939 roku oraz przez cały czas wojny. Pełniły wojskową służbę w szeregach Armii Krajowej, w ramach oddziałów wojskowych PSZ na Zachodzie i Wojska Polskiego tworzonego na froncie wschodnim.

¹⁵ M. Wiśniewska, *Przygotowanie*, op. cit., s.36.

¹⁶ *Regulamin Organizacyjny OPWK*, Warszawa 1939, s. 29 – 41.

¹⁷ M. Wiśniewska, *Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918-1939*, Oświęcim 20015, s. 293.

¹⁸ Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z dnia 9 kwietnia 1938r., /w:/ M. Wiśniewska, *Przygotowanie*, op. cit., Aneks 3, s. 192.

PWK members on the fronts of WWII

Since the mid-1930s, the threat of war in Europe had increased. In Poland, the need to intensify preparations of the public for the war was recognized. The state and military authorities saw the need to prepare personnel reserves and to raise women's defense education.

On 11 February 1939, the Council of Ministers of the Republic of Poland approved the statute of the association called the Organization of Military Training of Women (PWK), recognizing it as the Association of Higher Utility¹⁶. The PWK was entrusted with work on military training, training of instructors and their records for military authorities. In April 1939, at the PWK General Headquarters, the Social Emergency Department was established, with Helena Sakowiczówna as its head; 5 sections were created: Military Assistance Section; Population Aid Section; Home and Children's Section; Economic Section; Health Section.

PWK members were trained for auxiliary military service in the following departments: anti-aircraft and anti-gas defense, guard service, communications, fire service, military health service, transport, office service and others- all needed for the purposes of the state's defense.

During World War II, women's involvement in these areas and on all fronts was evident. PWK members evinced their patriotic attitude in September 1939 and throughout the war. They served in the Home Army, as part of the military units of the Polish Military Forces in the West and the Polish Army created on the Eastern Front.

►
Karta przysposobienia do pogotowia społecznego PWK
Legitymacja odznaczenia Krzyż Obrony Lwowa należąca do generał Elżbiety Zawackiej
Tablica w kościele św. Jacka w Warszawie odsłonięta 23.10.1988
Pomnik Łączniczki AK w Józefowie

14 Organizational rules of the OPWK, Warszawa 1939, p. 29 – 41.

**ORGANIZACJA
PRZYSPODBIENIA WOJSKOWEGO KOBIET
Pogotowie Społeczne**

Karta przysposobienia Nr.

Imię i nazwisko

Adres

Członkini stowarzyszenia

Podpis własnoręczny

Wydana na kursie

zarejestr. w Kom. Placówki Kola P.W.K.

W

dn.

podpis

**BRACTWO
ORLĄT LWOWSKICH**

**Członek
zwyczajny – honorowy**

LEGITYMACJA

Nr 80 62

wydana Uchwała

Kapituły z dnia

22-XI-1981

**Miasto Zawsze Wierne
RZECZYPOSPOLITEJ**

**nadaje
swojemu Obrońcy
Panu (I):**

Doc. dr hb. Elżbięcie

ZAWACKIEJ

**KRZYŻ
OBRONY LWOWA
1939 – 1944**

W imieniu Kapituły

A. Skłodowska sekretarz
B. B. B. przewodniczący

*To właśnie, że tak po prostu,
rzeczowo, bez wielkich słów,
ale niezłomnie – wszystko
– do ostatniego tchu,
– żeście po strychach, piwnicach,
u zbiegu ulic czy szyn,
uważnie i poważnie rozkaz
zmieniały w czyn....*

Beata Obertyńska – *Kobietom stamtąd*

Pamiątki PWK

Pamiątki pewiaczek są różnorodne, ale jakże cenne. To nie tylko odznaczenia mundury, pasy, nakrycia głowy, naszywki, czy emblematy, które są wyceniane katalogowo przez kolekcjonerów.

Nieocenioną wartość stanowią ich dokumenty, pamiątniki, zapiski, fotografie, nagrania wspomnień, itp.

Ważne pamiątki to rzeczy wykonane osobiście przez członkinie, np. wytwory prac podczas kursów i obozów. Dużą grupę wśród nich zajmują przedmioty wykonane na akcje charytatywne: kiermasze ozdób choinkowych, odznak kotylionowych, palm wileńskich, ręcznie robionej porcelany, pocztówek, stroje szyte na organizowane przez oddziały terenowe pokazy mody.

Wiele pamiątek uległo zniszczeniu..., czasem rodzina nie zdaje sobie sprawy ze znaczenia pamiętej kartki papieru z naszkicowanym planem, odręcznie napisanym wierszem, czy zdjęcia nieznanych dla nich osób, które znalazła w rzeczach babci, matki, cioci...

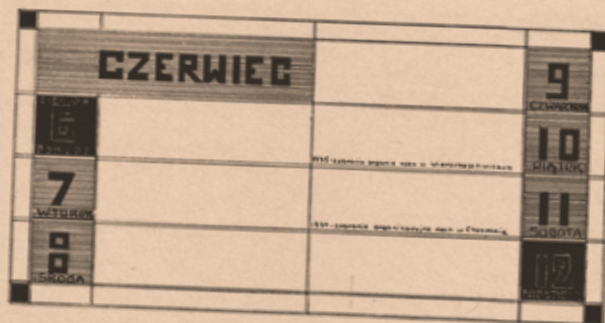
Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu posiada bardzo dużą kolekcję oryginalnych zdjęć z działalności PWK oraz rękopisy pamiętników, śpiewników. Niezwykle ciekawy i oryginalny w zbiorach Fundacji jest kalendarz PWK stworzony przez Zofię Grzegorzewską i wiele innych pamiątek. Fundacja jest doskonałym miejscem do przechowywania pamiątek rodzinnych, chroni od zapomnienia i stara się odtwarzać przeszłość, czego dowodem jest ta wystawa.

PWK souvenirs

Souvenirs of PWK members are diverse, but very valuable. They are not only badges, uniforms, belts, headgear, patches or emblems, which are cataloged by collectors. Their documents, diaries, notes, photographs, recordings of memories, etc. are also invaluable.

Important souvenirs are things made personally by members, e.g. works manufactured during courses and camps. A large group of them is made up of items for charity: Christmas decorations, cotillion badges, Vilnius palms, hand-made porcelain, postcards, and costumes sewn for fashion shows organized by local departments.

Many souvenirs were destroyed ... sometimes the family is not aware of the importance of a crumpled piece of paper with a sketched plan, a handwritten poem, or photos of people unknown to them, which they had found among the things of their grandmother, mother, aunt ... The General Elżbieta Zawacka Foundation in Toruń has a very large collection of original photos from the PWK activity and manuscripts of diaries and songbooks. The PWK calendar created by Zofia Grzegorzewska and many other souvenirs are extremely interesting and original in the Foundation's collection. The foundation is a great place to store family mementos; it protects them from oblivion and tries to recreate the past, the evidence of which is this exhibition.

▲ Rysunek i kartka z kalendarza PWK na rok 1938, autorstwa Z. Grzegorzewskiej

▲ Pamiątkowa kartka pocztowa z obozu w Garczynie, 1936

Karta pocztowa z tekstem piosenki z obozu w Garczynie, 1928 ▶

OBÓZ P. W. K. W GARCZYNIE 1928 R.

Miejskie Zakłady Giełdowe Warszawa.

Wydawnictwo Komitetu Społecznego Przyspos. Wojsk. Kobiect.

Na ustach uśmiech, w oczach skry,
Zapalem każdej serce drży
I głos piosenki w polu gra,
Oj, nie masz to, jak P. W. K.

Jedne w nas czucie, jeden dech,
Choćmy z pod różnych wyszły strzech
I jedną wiarę każda ma,
Oj, nie masz to, jak P. W. K.

Choć taki szary mundur nasz,
Ty nam, słoneczko, złota dasz,
A gwiazdka z nieba srebra da,
Oj, nie masz to, jak P. W. K.

Ziściły się tężowne sny,
O których śniły te co szły,
Tam będą śmierć władanie ma,
Oj, nie masz to, jak P. W. K.

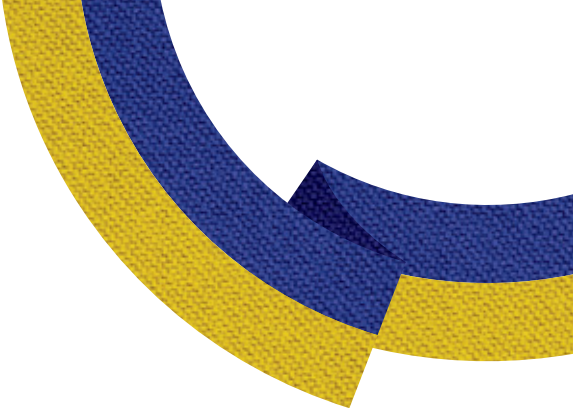
Wybrane pozycje bibliograficzne:

1. Publikacje i materiały źródłowe

- Cieślakowa A., *Udział Polek w pierwszej wojnie światowej*, [w:] *Służba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 9, Toruń 2006.
- Dla Przyszłości*, nr 11, Warszawa 1936.
- Instrukcja o obozach letnich PW kobiet. Instrukcja nr 31 z 30.11.1929 r.
- Jednodniówka „Dla Przyszłości” 1938
- Kłerek M., *W wojskowym drelichu i półbucikach...*, [w:] *Biuletyn Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej*, nr 2/57/2009, Toruń, 2009
- Materiały pomocnicze do prowadzenia kursów informacyjno – organizacyjnych*, Warszawa 1938
- Piastowicz M., *Przysposobienie Wojskowe Kobiet w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Biuletyn Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej*, nr 2/59/2010
- Regulamin Organizacyjny OPWK, Warszawa 1939 r.
- Słownik biograficzny kobiet odznaczonych orderem wojennym Virtuti Militari*, pod red. E. Zawacka, t. II, Toruń 2006.
- Służba Polek na frontach II wojny światowej*, cz. 8, Toruń 1999
- Statut Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet, Warszawa 1939
- Szaynokowa W., *Założenia ideowe przysposobienia kobiet do obrony kraju*, /w:/ Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju.
- Wasilewska H., *Mundur P.W.K.*, [w:] *Dla Przyszłości*, Warszawa 1930, nr 2.
- Wiśniewska M., *Kobiety w systemie obronnym Polski w latach 1918-1939*, Oświęcim 2015
- Wiśniewska M., *Przygotowanie obronne kobiet w Polsce w latach 1921-1939*, Toruń 2007
- Wiśniewska M., *Udział Przysposobienia Wojskowego Kobiet i Związku Strzeleckiego w przygotowaniach obronnych społeczeństwa polskiego w latach 1921-1939*, [w:] *Bezpieczeństwo militarne Polski 1918-1945*, t.1, Siedlce 2017.
- Wyszczelski L., *Edukacja obronna społeczeństwa polskiego w II Rzeczypospolitej*, /w:/ *Zeszyty Naukowe AON*, nr 3/ 1999
- Zawacka E., *Czekając na rozkaz*, Lublin 1992
- Zawacka E., *Z dziejów ruchu Przysposobienia Wojskowego Kobiet*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 1987, nr 4
- Kobiety w wojnach o niepodległość i granice 1918-1921*, pod red. W. Rezmera, Toruń 2012.

2. Zbiory (eksponaty, fotografie):

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie
- Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu
- Jasnogórski Skarbiec w Częstochowie
- Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
- Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie

Spis treści

Wstęp	5
Geneza i założycielki PWK	8
Idee i struktura organizacji	12
Symbole	15
Umundurowanie	18
Działalność organizacji	21
Szkolenia i kursy	24
Obozy pewiackie	27
Ważne wydarzenia	32
Pewiaczki na frontach II wojny światowej	35
Wybrane pozycje bibliograficzne	41